

російський штаб Південно-Західного фронту. За роки війни до лав російської армії було мобілізовано 3,5 млн. українців, а до складу австрійської армії - від 250-300 тис. [13].

Українську національну історіографію Першої світової війни умовно можна поділити на три етапи: перший - 1920—1930-ті роки; другий - від середини 1940-х рр. до кінця 1980-х рр.; третій - з кінця 1980-х рр. до наших днів [10, с. 139]. Однак попри значну кількість досліджень із цієї проблеми, зокрема, і краєзнавчого характеру, окремої розвідки присвяченої економічній, соціальній та ідеологічній сферам міста Житомира у період Першої світової війни, на даний час ще не існує.

На початку XX ст. Волинська губернія в економічному відношенні була однією із найвідсталіших в Наддніпрянській Україні, залишалась аграрним краєм. Так, із 1823 підприємств тільки 8,6 % мали понад 100 робітників, в інших кустарних майстернях працювало по декілька робітників. Середньорічна заробітна плата волинського пролетарія була в 3,5 рази меншою ніж, наприклад, у представників аналогічних професій Катеринославської губернії, і становила 98 крб. [14]. У 1913 р. на Житомирщині, зокрема, було 63 заводи та фабрики, що у двох разів більше порівняно з 1861 р. В 4 рази зріс випуск промислової продукції, кількість робітників на промислових підприємствах, що підлягали наглядові фабричної інспекції, становила 25,5 тис. чол., або 7,8 % загальної кількості робітників в Україні. Житомир став промислово-торговим центром Волинської губернії. Станом на 1912 р. у місті проживало близько 88.940 осіб [12, с. 53]. Тут відкрились філіали російських монополій «Продамет», «Трубопровід», «Цукротрест» [7]. У пам'ятній книжці Волинської губернії на 1914 р. наводяться деякі дані про підприємства міста. Працювали, чужинно-ливарний, котельно-механічний, скипидарний, єпархіальний свічковий заводи і управління цукрового підприємства, по 2 шкіряні і миловарних, 3 винокурних, 3 цегляних і 4 пивоварних заводів і управлінь периферійних підприємств, управління лісопилного заводу (цехи якого перебували у передмісті Корбутівка), макаронна фабрика, фабрики турецького тютюну і дерев'яних цвяхів та колодок для чоботарів, понад 18 мебельних цехів і фабрик, 6 гранітних кар'єрів, дизельно-моторний, 6 парових та газових млинів і їхніх управлінь, близько 15 управлінь водяних млинів [12, с. 250-258].

Житомир, як губернський адміністративний центр також був місцем дислокації значної кількості військових формувань. Так, у місті та його околицях постійно чи тимчасово розташовувалися: штаб 5-ї піхотної дивізії, 9-й кінно-артилерійський дивізіон, 16-а кінно-артилерійська бригада, 17-а кінно-артилерійська батарея, управління 5-ї артилерійської бригади, 9-й драгунський Казанський полк, 17-й Архангельський, 19-й Костромський і 20-й Галицький піхотні полки [12, с. 372-381].

З початком мобілізаційних дій російської влади у Першій світовій війні Житомир став опорним пунктом цих заходів прифронтової смуги. Новобранці здійснювали загальні молебні у храмах міста. Так, дуже популярним для молитов перед відправкою на фронт Першої світової війни був, зокрема, Спасо-Преображенський кафедральний собор Житомира [8]. Загалом, по Волинській губернії число мобілізованих до російської армії із сільської місцевості станом на 1 вересня 1917 р. — 267,3 тис. чол., або 49,9 % працездатного населення чоловічої статі. Місцева влада надавала допомогу сім'ям воїнів - 60 коп. щомісяця на кожного члена сім'ї. Але при тогочасних цінах таке піклування виявилось суто символічним. Наприклад, фунт хліба коштував 50 коп., фунт м'яса - 1 крб. 50 коп. [1].

При незначних порушеннях здоров'я призовники Волинської губернії направлялися до місцевих державних чи земських медичних закладів, а при можливості комісувалися - до Житомира, у лазарет на «испытание» [9]. Вказаний лазарет у місті був організований завдяки старанню Наталії Іванівні Оржевської (уродженої княжни Шаховської) - добродійниці, громадської діячки, голові Житомирського губернського Російського товариства Червоного Хреста у 1914-1917 рр. [15].

Через величезний потік поранених, фактично з перших тижнів війни, командування житомирського військового шпиталю видало наказ збільшити до 1000 кількість ліжок [6]. Особливо складним для медиків того часу виявилось лікування і реабілітація значної кількості інвалідів із ампутованими кінцівками. Тому 1915 р. було створене Київське обласне відділення із забезпечення скалічених воїнів протезами при Комітеті допомоги пораненим, хво-

Ковальчук І. В.

кандидат історичних наук, старший викладач

*Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна*

ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН І СОЦІАЛЬНА СФЕРА ЖИТОМИРА НАПЕРЕДІДНІ І В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання історії Першої світової війни та впливу цієї події на подальший розвиток Європи і світу все більше розкриваються у національних та зарубіжних дослідженнях. Для українського народу, розділеного на східноєвропейському театрі воєнних дій політичними кордонами імперій, які вступили між собою у протистояння, Перша світова війна є особливо актуальною, тому що «українське питання» було одним із наріжних каменів цього глобального світового конфлікту. Територія України була в полі особливих інтересів щонайменше чотирьох держав і польського політичного руху, який планував утворення власної держави. Вони прагнули чи то повністю, чи частково приєднати українські території до своїх територій [16]. Українські землі зазнали значних руйнувань внаслідок війни - від самого початку боїв улітку 1914 р. територія Галичини, Волині і (меншою мірою) Центральної України стала одним із основних воєнних театрів на сході Європи. Аж до початку 1918 р. лінія фронту, довжиною понад 400 км, проходила через українську територію, і протягом усієї війни тут перебував

пим та одужуючим офіцерам і солдатам під головуванням великої княгині Анастасії Миколаївни й великої княгині Милиці Миколаївни. Водночас усі існуючі у Києві притулки та патронати для скалічених воїнів і відповідні лікувальні установи Наддніпрянської України, Бессарабської губернії та області Війська Донського були зобов'язані, направляти ампутованих у ПРИТУЛКИ цієї добровільної організації для забезпечення їх протезами і відповідними свідченнями на право користування ними протягом життя за рахунок державних коштів [3, с. 74].

Перша світова війна породила небачену до цього в історії людства кількість біженців і переміщених осіб. Восени 1914 р. у Житомирі, враховуючи місцевих жителів та біженців, зосередилося близько 1100 сімей учасників війни. Влітку 1915 р. кількість біженців різко зросла. Спочатку переселенців розміщували у районі Луцька, Володимира-Волинського, Дубна згодом у таборах під Рівним та Житомиром [2, с. 42-43]. У червні у житомирському центральному бюро комітету з надання допомоги біженцям із Галичини перебувало під опікою 59 осіб. [4]. Було відкрито відділ допомоги малозабезпеченим сім'ям поляків. Відділ складався із секції швидкої допомоги постраждалим, медичної секції та секції надання юридичної допомоги. Близько 700 осіб одержали матеріальну допомогу та забезпечувалися одягом і рештою необхідного. Організована дешева їдальня, яка щоденно безкоштовно готувала для найбідніших осіб 150 обідів [5]. У серпні - вересні 1915 р. російське командування, щоб не допустити оточення своїх військ, прийняло рішення про загальний відступ по усьому фронту. Поспіхом почали евакуюватися найважливіші державні установи, місцеві органи влади. Так, 16 серпня 1915 р. Луцька міська управа виїхала до Житомира поспіхом, без плану евакуації. Загалом до середини осені 1915 р. були евакуйовані шість повітів Волинської губернії: Ковельський, Володимир-Волинський, Луцький, Лубенський, Острозький та Рівненський. Готувалися до евакуації Новоград-Волинський, Житомирський, Кременецький повіти та м. Житомир [2, с. 45].

З початком Першої світової війни економічне становище жителів Житомира значно погіршилося. Робочий день збільшувався, реальна заробітна плата зменшувалася. Погіршувалися умови праці, середньорічна заробітна плата скоротилася з 164 крб. у 1913 р. до 144 крб. у 1914 р. Нерідко заробітну плату видавали не вчасно, з великою затримкою, що було хронічним явищем промислового життя регіону. Зросли ціни на все необхідне, а саме: на житнє борошно, сіль, сірники. З серпня 1915 по серпень 1916 р. ціна пуда житнього борошна зросла в 1,5 рази, а одного пуда солі - майже в два рази. Навесні 1915 р. наш край охопила епідемія холери, віспи та тифу [11].

Отже, Перша світова війна кардинально вплинула на історію українського народу. Житомир не став цьому виключенням. Хоча він і не був зоною безпосередніх воєнних дій, але як губернський адміністративний центр місто перебувало в епіцентрі всіх подій та процесів мобілізаційного, соціально-економічного та ідеологічного характеру. Подальше дослідження вказаних та ряду інших проблем періоду Першої світової війни допоможе сформувати її загальне україноцентричне бачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинь у Першій світовій війні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/4034/>
2. Дем'янюк О. Й. Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р. / О. Й. Дем'янюк // Військово-науковий вісник. - 2013. - Випуск № 20. - С. 40-51.
3. Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - Вип. 9. - К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. - С. 61-86.
4. Жизнь Волини. - Житомир. - 1915.-25 июня.
5. Жизнь Волини. - Житомир. - 1915.-5 октября.
6. Житомирському військовому госпіталю виповнилося 200 років [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.interesu.info/?action=news_inf&id=23372
7. Історія рідного краю(Житомирщина - Попільнянщина) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kliohistory.pp.ua/archives/155>

8. Історія Спасо-Преображенського кафедрального собору - головного храму древньої Волинської губернії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zhytomyr-eparchy.org/uk/kafedralniy-sobor.html>
9. Кременецчина напередодні Першої світової війни [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://history.kremenets.net.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54:2011-12-27-09-44-37&catid=36:firstwar&Itemid=54
10. Лозинська І. Г. Українська історіографія Першої світової війни: стан та перспектива досліджень / І. Г. Лозинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. - Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008.- Вип. 3.- С. 179-194.
11. Наш край у вирії війн та революцій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cher-arm.org.ua/index.php?chapter_id=8&page_id=45
12. Памятная книжка Волинской губернии на 1914 год. - Житомир : Волинская губернская типография, 1913. - 585 с.
13. Перша світова війна і Україна (до 100-річчя початку Першої світової війни) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=706
14. Перша світова війна на Рівненщині. Брусилівський прорив [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://libr.rv.ua/ua/virt/105/>
15. У Житомирі хочуть встановити меморіальну дошку колишньому керівнику Червоного Хреста [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.zhitomir.info/news_133512.html
16. Україна в роки Першої світової війни та Національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3521>